REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ROMANLARINDA SEKÜLERLEŞME

Saniye KÖKER*

Sekülerizm, kaynağını dinden değil dünyevi olandan alan ve insanların toplumsal yaşamlarını dünyevi ölçütler dâhilinde çerçeveleyen bir sistemdir. Modernizmin sonucunda ortaya çıktığı kabul edilen bu dünya sistemi ile toplumların din ekseninde tesis etmiş oldukları geleneksel yaşam düzenleri yeniden gözden geçirilerek modernleştirilmeye çalışılmıştır. Bu modernleşme çalışmalarında "değişim, yenilik, gelenekten kopuş, dünyevileşme, dinden uzaklaşma" gibi anlamlara göndermede bulunularak sekülerleşme olgusuna zemin hazırlanmıştır. Bu çalışmada seküler kavramı genel bir bakışla ele alındıktan sonra Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sekülerliğin gelişimine değinilmiş, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinde sekülerleşmenin içeriği belirlenip Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu*, *Yeşil Gece* ve *Gökyüzü* romanları sekülerleşme bağlamında incelenmiştir.

Seküler Kavramına ve Kökenine Bir Bakış

Latince "saeculum" kökünden gelen seküler (secular) sözcüğü önceleri "çağ, zaman" anlamında kullanılmış daha sonra "olup biten geçici ve fani işler" (Ahmedi 2018: 61) manasında dünyevi bir anlama işaret etmiştir. Güneybatı Hindistan'da konuşulan ve Dravid dil ailesine mensup Tulu dilinde seküler sözcüğünün "dünya, kâinat, yanılsama, aldanma, düşkünlük" (Manner 1886: 447) sözcükleriyle ilişkili biçimde kullanılması, bu kavramın dünyevi olanla bağlantısını ortaya koymaktadır.

Sekülerliği, dünyadaki dinî anlayışların yitirilmesi, doğaüstü bütün mitlerin ve kutsal sembollerin yıkılması anlamında kullanan Cox (1966: 2), bu kavramın insanın dikkatini öteki dünyadan uzaklaştırdığını ve bu dünyaya, şimdiki zamana çevirdiğini söyler. Buna göre dünyevileşme anlamına karşılık gelen sekülerleşme Cox'a göre, imanlı kimselerin iman için ölmekten daha önemli şeyler olduğuna ikna edilmesi ile ilgilidir.

Kökeninde siyasi ve felsefi etkiler bulunan seküler kavramı bireylerin, toplumların kutsal ile olan bağlarını zayıflattığı, dini dışarda tuttuğu, bu dünyaya ait belirli bir yaşam ve davranış teorisi önerdiği için "olumsuz dinî bir hareket" olarak nitelendirilmiştir (Waterhouse 1920: 347). Bu yönüyle la-dinî bir varoluşu tanımlayan sekülerizmin din ile arasına mesafeler koyması

* Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

onu laisizme yaklaştırmıştır. Ancak ortak bir din paydasında buluşan bu iki hareket arasındaki en önemli ayrım, ortaya çıktıkları kaynakların tutumlarında yatmaktadır. Sekülerizm, Protestan hareketlerin neticesinde ortaya çıkan mutedil bir dünyeviliğin ifadesi iken Fransa'da ortaya çıkan laisizm, sert bir devlet politikası şeklinde vuku bulan bir dünyeviliği ifade etmiştir (Hocaoğlu 1994: 44). Seküler ve laik kavramlarının etimolojisine bakıldığında aradaki farkın daha da belirginleştiği görülür. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ifade eden laiklik, Fransızca 'laicisme' sözcüğünden gelir ve Katolik Hristiyan halkların dilinde 'halksallaştırma' anlamı taşır. Sözcüğün Grekçe kökeninde yer alan ve Hristiyanlıktan önceki dönemde kullanılan 'laos', halk; 'laikos' ise halksal anlamına gelir. Hristiyanlık dönemine gelindiğinde ise aynı sözcükler 'clericus' yani din adamları dışında olan kişiler anlamında kullanılmıştır. Fransızca laicisme yakın bir anlamda kullanılan 'saecularism' (sekülerizm) sözcüğü, laisizmin aksine Latince kökenlidir. Katolik Hristiyanlığın yayıldığı yerlerin dışında, Protestanlığın etkisi altında olan yerlerde kullanılmıştır (Berkes 2006: 18). Dolayısıyla laisizm, Katolik Hristiyanlığın; sekülerizm ise Protestanlığın yaygın olduğu yerlerde ortaya çıkmıştır. Shook (2010), XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kapitalist ekonominin ve demokratik politikanın dinden kademeli olarak ayrılması ile başlayan süreçte, sosyal ve politik kurumların da dinden ayrılmaya başlaması üzerine seküler kavramının 'laisizm' ve 'sekülerizm' olmak üzere iki alt bölüme ayrıldığını belirtir. Böylece Aydınlanmaya kadar dinî bir içerik taşıyan seküler teriminin bundan sonra dinden ayrıldığı görülür.

Seküler kavramının ilk kez 1832'de İngiltere'de kabul edilen Reform Yasa Tasarısı ile ortaya çıktığı, Robert Owen[11] ve takipçilerinin tutarsız sosyalizmine ve Chartist hareketine[22] dayandığı ileri sürülmektedir. Buna göre sekülerizm, toplumsal yanlışlar tarafından üretilen bir sonucun gerçekliği üzerine inşa edilmiştir. Nitekim İngiltere'de o dönemlerde zengin ve nüfuzlu sınıfların bencilliği, işçi sınıflar arasında din karşıtı tepkilere yol açarken sekülerlik de protest bir hareketin ifadesi olmuştur (Waterhouse 1920: 347). Sonrasında ise seküler anlayış, genel manada yerleşik gerçeklere karşı tepki olan bütün hareketlerde ortaya çıkmıştır.

Seküler kavramı, çok geniş yelpazede değerlendirilebilecek anlamlara sahip olmakla birlikte bunlar içinde en çok öne çıkanı "değişim" ile ilgili olanıdır. Değişimin bir zaman dilimi içinde gerçekleşmesi, bu kavramı sekülere yaklaştırırken seküler olanı da geleneğin karşısına çıkarır. Geleneğin "geçmişten günümüze intikal ettirilen ya da miras bırakılan herhangi bir şey" (Shils 2003: 110) olması, onun aynı zamanda değişmeyen bir kurallar bütünü olduğunu da gösterir. Geleneğin nesilden nesle aktarılması, kendi içinde bir sürekliliğin mev-

[1] Robert Owen, çağdaş sosyalizm düşünürü ve aktivistidir. Emek gücünün sömürülmesiyle büyüyen dev sermayeleri, kapitalist üretim düzenini sorgulamış, sömürülen işçilerin haklarını savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rona Aybay (2012). *Robert Owen Sosyalizmin Öncülerinden*. Alfa.

[2] *Chartist Hareket* adını, 1838-1850 arasında, İngiltere'de işçi sınıfının seçim sisteminin demokratikleştirilmesine yönelik taleplerini, İngiliz Parlamentosuna sunduğu *Halkın Bildirgesi* (Peoples Chareter)'nden alır. Bu bildirge ile işçiler ilk defa oy ve seçilme hakkı başta olmak üzere siyasi taleplerde bulunmuş, politik reformlar için mücadele vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Gürsoy (2013). *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*. İletişim.

cudiyetini ortaya koyar. En önemli özelliği olan bu "süreklilik bir zincir gibidir. Zincirin halkalarından kopmalar, geleneğin yozlaşmasına ve başkalaşmasına neden olur." (Vural 2003: 162). Gelenek, doğasında var olan bu süreklilik ile değişmezliği vurgularken, özünde değişim olan sekülere karşı da direnmiştir.

Rasyonalizm ile birlikte Batı'da inşa edilen modernizm, insanı ve doğayı rasyonalitenin sınırları dâhilinde kavrayınca modernleşme de "gelenekten kopuş" (Toker&Tekin 2007: 83) süreci olarak anlaşılmıştır. Böylece "geleneksel değer, kurum ve yapılar aş(ıl)arak 'ilerleme' sürecine" (Akgül 1999: 60) girileceği kabul edilmiştir. İlerleme düşüncesine bağlı olarak ortaya çıkan sekülerleşme olgusu da "modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreç" olarak tanımlanmıştır (Marshall 1999: 646). Böylece modernlik ile sekülerlik arasında, geleneğin gözden düşmesi ve dinsel bir gerileme yaşanması üzerinden bir ilişki tesis edilmiştir.

Batı'da modernlik kavramı ortaya çıkmadan önce din ile geleneğin iç içe yaşanmasında, kutsala dayalı bir epistemoloji üzerine tesis edilmiş geleneksel yaşam tarzının önemli bir rolü olmuştur. Bu geleneksel yaşamın temelini oluşturan dinsel kozmoloji, inanan kişiye güvenli bir ortam sağlamış, kişisel ve toplumsal yaşama dair ahlaki ve pratik yorumlar içermiştir. Bu nedenle modernliğin henüz tanımlanmadığı bu dönemde insanlar din ile geleneği bir arada yaşama imkânına sahip olmuşlardır (Giddens 1994: 95). Bundan başka, bilimin akılcı gerçekliğine karşılık dinin doğaüstü bir gerçekliğe sahip olması, yaşamın anlamına ve amacına yönelik temel sorulara bilimin veremeyeceği cevaplar araması insanların hayatında dine ayrıcalıklı bir konum sağlamış, bu da geleneğin toplumlar üzerindeki etkisini güçlendirmiştir (Giddens 2012: 580). Üstelik modern öncesi dönemlerde, insan ve toplum hayatının anlamlandırılması konusunda henüz dinî ve dünyevi ayrışmasının olmaması, din ve dünya ilişkisinin de birbiriyle anlamlı bir bütün hâlinde yaşanmasını sağlamıştır (Akgül 1999: 62). Ancak XVII. yüzyıldaki bilimsel devrimler, XVIII. yüzyılda Sanayi İnkılabı ve sonrasında oluşan kapitalist sistem " 'eski' ve geçerliliğini yitirmiş olduğu düşünülen kutsal alanı ötekileştirerek kendi 'yeni', 'modern' kimliğini" (Korkmaz 2018: 17) tanımlamıştır. Böylece modern öncesi dönemin kutsal merkezli geleneksel dünya tasavvuru, modernleşme ile beraber din-dünya veya dünya-ahiret şeklinde bir ayrıma gitmiş, dünyevi göstergeleri öne çıkaran bir boyut kazanmıştır (Akgül 1999: 62). Dünyevi olanın artan önemine karşılık toplumsal huzur ve refahı sağlayacak araçların içerik tanımlaması da seküler bilgi referansları dâhilinde ortaya konmuştur.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sekülerleşme Süreci

Latince kökenli seküler sözcüğünün Türkçede 'çağdaşlaşma' anlamına geldiğini ancak bundan da önce benzer anlamı Arapça 'asır' sözcüğünden gelen 'asrilik' kavramının karşıladığını söyleyen Berkes (2006: 18-19), Cumhuriyet'ten önce bunun "çağın gereklerine uygun biçimde değişmek" anlamında kullanıldığını belirtir. Fakat zamanla asrilik sözcüğü "züppelik, köksüzlük, yüzeysellik, dinsizlik" gibi kötü bir anlama sahip olunca halkın kulağına hoş gelmeyen bu olumsuz çağrışım, kimsenin anlamını ve kökenini bilmediği 'laiklik' sözcüğü ile giderilmeye çalışılmıştır. Böylece Berkes'in de belirttiği üzere, zamanın gücü karşısında

dilden başlamak üzere geleneğin en güçlü halkaları değişmeye başlamış, asıl meselenin kutsaldan, geleneksel olandan ayrılma, kopma olduğu anlaşılmıştır.

Osmanlı'da XVIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan modernleşme çalışmaları aynı zamanda İslam topraklarında Batılılaşmanın da tarihine işaret eder. Bu nedenle modernleşme adına yapılan bütün faaliyetlerin Batılılaşma olgusu ile açıklandığı görülür. Modernleşme ve Batılılaşma adı altında gerçekleştirilen her yenilik bir değişime, her değişim de seküler bir yaşama işaret etmiştir. Birbiriyle çok ilişkili bu kavramları bağımsız birer değişken olarak ele almak neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla modernleşme ya da Batılılaşma adı altında yapılan yenilikçi programlar süreç içerisinde bir hâle doğru evrilirken, Cumhuriyet rejiminden sonra neredeyse bütün isimlerin başında "seküler" kavramının bir sıfat hâlinde kullanılmaya başlandığı gözlenir: seküler toplum, seküler insan, seküler yaşam, seküler devlet gibi… Başında seküler sıfatını taşıyan bütün oluşumların temelde dinî inançlardan uzaklaşmaya, geleneklerden yüz çevirmeye ve dünyevi bir manaya işaret ettiği söylenebilir.

Osmanlı'da önce askerî ve siyasi alanda kısmi bir şekilde uygulanmaya başlanan, XIX. yüzyılda ise yaşamın hemen her alanında görülen Batılılaşma faaliyetlerinin, dünyevi ile ruhani alanın birbirinden ayrılması yönünde bir kopuşa yol açtığı düşünülse de bu kopuşun daha çok "hayatın değişmeye açık yanı ile geleneğe bağlı olan yanı arasında" (Berkes 2006: 203) gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Osmanlı'da ruhani sıfatının daha çok dinî bir terminoloji içerdiği göz önünde tutulursa bundan kastedilenin, gelenek dolayısıyla da din olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı modernleşmesinde çok önemli bir aşamadır. Bu ferman ile Osmanlı'nın geleneksel yönetim anlayışının değişeceği ve toplumsal yaşamın öncekilerden farklı bir atmosfere gireceği belgelenmiş olur. Bu farklı değişimin adı henüz konmamış olsa da seküler bir değişimin ima edildiği anlaşılmaktadır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı'nın İslam medeniyeti dairesinden çıktığını ve artık Batı medeniyeti dairesine girdiğini belirten Tanpınar (2001: 129), bundan sonra yüzünü Batı'ya dönen, Batı hayatını neredeyse bütün unsurlarıyla taklit eden bir Osmanlı toplumundan bahseder.

Batı yaşamını taklit etmek suretiyle başlayan ve daha mutedil bir şekilde yürütülen modernleşme faaliyetleri, Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde inkılap ve reformlar doğrultusunda daha planlı ve bilinçli bir şekilde ikame edilmeye çalışılmıştır. Bunun en önemli nedeni, Toker ve Tekin (2007: 93)'in de belirttiği üzere, Batı'nın üstün bir güç olduğunun ve bu gücü rasyonaliteden aldığının anlaşılmasıdır. Cumhuriyet rejimi yöneticileri, Batı medeniyeti modelinde bir Türk toplumu inşa etmenin seküler bir ulus devleti olmak ile sağlanacağını düşünmüşlerdir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan beş yıl sonra laiklik ilkesini anayasaya koyarak sekülerleşme yolunda atılacak adımların da meşruluğuna zemin hazırlamıştır. Uygulamaya konan laiklik ilkesi gereğince izlenen seküler siyaset, böylelikle milli kimliğe dayalı modernleşme çalışmalarının da referans noktasını oluşturmuştur (Mert 2009: 198). Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan yeni Türk devleti, Türk toplumunu modernleştirebilme gücünü Cumhuriyet'in ilke ve inkılaplarından alarak sekülerleşme sürecini de hızlandırmıştır.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Sekülerleşme Olgusu

Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinde yazarların çoğu ilerleme ve modernleşme düşüncesini öne çıkaran romanlar kaleme almıştır. Modernleşmenin Batı ilerlemeciliği ile gerçekleşebileceğine inanan pek çok yazar, Batı'nın pozitivist tarih anlayışı ile uyumlu bir birliktelik yakalamaya çalışmışlardır. Konu ile ilgili olarak Batı taraftarı Kılıçzade Hakkı'nın "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı makalesinin, dönemin yenilikçi kadrolarının üzerinde önemli bir tesir uyandırdığını söylemek mümkündür. Din karşıtlığı ile bilinen Kılıçzade Hakkı, söz konusu makaleyi Abdullah Cevdet'in çıkardığı *İçtihad* dergisinde 1912 yılında yayınlamıştır. 'Toplumsal bir Batılılaşma' projesi çizen bu makalede Kılıçzade, Müslüman hanımların giyimi, fesin kaldırılması, kızlar için tıbbiye mekteplerinin açılması, tekke ve zaviyelerin kaldırılması, medreselerin kapatılması, evliyalara adakların yasaklanması, mevcut Osmanlı elifbasının atılarak yerine Latin harflerinin kabul edilmesi gibi pek çok alanda yirmi altı maddelik teklif sunmuştur (Altıntaş 2008: 96). Sunulan tekliflerin çoğunun dönem romanlarında ele alınması, Kılıçzade Hakkı'nın düşüncelerinin entelektüel kadro üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Toplumsal bir Batılılaşma doğrultusunda öncelikli alan olarak İslam dini, Batı değer yargılarını önemseyen kadro tarafından hedef gösterilmiş ve Batılı manada ilerlemeci hareketlerin, geleneksel dindarlık anlayışı yüzünden sekteye uğratıldığı düşünülmüştür. Bu bağlamda "dinî düşüncenin etkisi altındaki geniş halk kitleleri" (Mert 2009: 202) dönemin yazarları tarafından mercek altına alınmış, öncelikle bu büyük kitle üzerindeki din etkisinin kırılması suretiyle sekülerleşme çalışmalarında ivme yakalanacağına inanılmıştır. Bu yüzden sekülerleşmeye göndermede bulunan romanların çoğunda, toplumların ilerlemesi için modernleşmenin savunuculuğunu yapan yenilikçi/seküler kesimin karşısına, yapılan yeniliklere şüpheyle yaklaşan ve mevcut düzenin devamını savunan gelenekçi/muhafazakâr kesim çıkarılmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra uygulamaya konan inkılaplar ve buna bağlı olarak hızlı bir şekilde yaşanan değişimler, modern ile geleneği karşı karşıya getirirken çıkacak olası bir kriz de dönemin devlet ideolojisi ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu ideoloji, edebiyat bağlamında inkılap kanunu oluşturmak şeklinde ortaya konmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan inkılapların ve yeniliklerin halka benimsetilmesi amacıyla inkılap edebiyatı adı altında çalışmalara ağırlık verilmiş ve bu çalışmalar birçok kurum ve kişilerce yürütülmüştür (Çıkla 2007: 53-54). Devlet tarafından yürütülen bütün bu siyasi faaliyetler, toplumsal değişimlerin ne derecede ve nasıl geliştiğini göstermekle birlikte o dönemin romanlarında da temel mesele olarak ele alınmıştır. Cumhuriyet Dönemi aydınları inkılapları halka benimsetmeye çalışırken "yakın tarihi dönüştürme yolunda dinî-manevi değerleri araçsallaştırıp sekülerleştirme" (Koçakoğlu & Öztinar 2017: 37) yoluna gitmişler böylece yeni bir bilincin oluşmasına hizmet etmişlerdir.

Tanzimat'tan beridir yürütülen modernleşme çalışmaları sonucunda dünyevi/seküler bir yaşam tarzı ikame edilirken bu durum, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi Türk romanlarının izleksel kurgusunu da büyük oranda değiştirmiştir. İlk romanlardan itibaren ele alınan "piyano çalmak, şapka giymek, Fransızca konuşmak ya da Batı âdab-ı muaşeretiyle hareket etmek,

kaç-göçün kaldırılması, kadınların açılması gibi 'görüntü'ye dayalı" (Korkmaz 2018: 3) imajların, Cumhuriyet Dönemi romanları ile birlikte içeriğinin zenginleştirilerek toplumsal yaşamın bütününü kapsayacak biçimde genişletildiği gözlenir. Tekke, zaviye, türbe ve medreselerin kapatılması, kılık kıyafet değişikliği, kadınların toplum hayatına girmesi, pozitif bilimlere dayalı rasyonel eğitim gibi birçok alanda yapılan değişiklik, Türk toplumunda seküler bir yaşamın dinamiklerini harekete geçirmiş ve bu dinamikler de dönemin yazarlarınca romanlarda sürekli ele alınmıştır.

Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sekülerleşme

Reşat Nuri Güntekin, çöküş sürecindeki Osmanlı'nın geçirdiği aşamaları, Cumhuriyet yönetimi ile birlikte gelen sosyal değişimleri realist bir bakış açısıyla eserlerine yansıtmıştır (Kanter 2019: 39). Cumhuriyet yönetiminin aydın kadrosu içinde yer alan Güntekin, romanlarında yeni Türk devletinin benimsediği ilke ve inkılapların önemine yer vermiş, Türk toplumunun modern bir seviyeye ulaşması için değişmenin ve yenilenmenin önündeki engellere işaret etmiştir.

Sekülerleşmenin değişim olgusuna yaptığı vurgu göz önüne alındığında, bu değişimin inkılap kavramından ayrı ele alınması imkânsız hale gelmektedir. Nitekim Arapça "kalb" kökünden gelen inkılap kelimesinin "değişme, bir hâlden başka bir hâle dönme" (Devellioğlu 1999: 439) anlamını taşıması, seküler sözcüğünün işaret ettiği anlamlardan birinin de değişim olması, sekülerleşmenin "inkılap ve değişim" kavramları etrafında ele alınmasını gerektirmiştir. Reşat Nuri'nin eleştirel gerçekçilik anlayışıyla kaleme aldığı *Çalıkuşu* (1922), *Yeşil Gece* (1928) ve *Gökyüzü* (1935) romanlarının ortak noktası da değişim olgusuna yer vermesidir. Buna göre *Çalıkuşu* romanında, İstanbul'dan Anadolu'ya açılan "kolejli" bir öğretmenin sekülerleşme bağlamında geçirdiği değişim aynı zamanda yeni bir kadın tipinin ilk örneği olarak ortaya konmuştur. *Yeşil Gece* romanında, bir zamanlar toplum hayatında önemli bir yere sahip ve dinî eğitimin adresi olan medreselerin ve orada yetişen softaların zamanla nasıl değişip yozlaştığı ve halkın dinî duygularını istismar ettikleri anlatılmış, roman boyunca yenilikçi bir değişimin ne denli gerekli olduğu üzerinde durulmuştur. *Gökyüzü* romanında ise pozitif bilimlere iman eden ateist bir zatın gözünden geleneksel ilimler ve bu ilimlere inanan insanların hâlleri inanç izleği üzerinden anlatılarak değişimin manevi boyutları üzerinde durulmuştur. İncelemeye tabi tutulan bu romanlar, sekülerleşme bağlamında Türk toplumunun nasıl bir süreçten geçtiğini ve sekülerleşmenin yazarın romanlarına nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır.

Sekülerleşme Bağlamında Yeni Bir Kadın Tipi: Çalıkuşu

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra modernleşme izleği etrafında gelenekçi muhafazakârlar ve yenilikçi Batıcılar arasında yaşanan şiddetli tartışmalardan biri de "kadın" konusunda olmuştur. Yenilikçiler, ileri Batı medeniyetini yakalayabilmek ve içinde bulunulan geri kalmışlıktan kurtulabilmek için Osmanlı topraklarındaki kadının mevcut statüsünün değiştirilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir (Berkes 2006: 444-445). Kadın meselesini eğitim açısından ele alan yenilikçi kesim, memleketi muhafaza etmenin öncelikle milleti maddi ve manevi sefaletten kurtarmakla mümkün olacağına dikkat çekmişlerdir (Ülken 1992: 264). Toplumsal hayatın içinde daima gölgede kalan Müslüman kimliğe sahip Türk kadınının, eğitim

hayatına katılmasıyla ülkenin geri kalmışlıktan kurtulacağına inanan yenilikçiler, kadının özgürleştirilmesi suretiyle Batılılaşmanın gerçekleşeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu düşünceler doğrultusunda ilerlemeci Batı taraftarları "dini toplumsal evrime tabi tutarak kamusal hayattaki etkin gücünü kırmak ve böylece bireylerin vicdanlarına çekilmesini sağlamak" (Altıntaş 2008: 99) amacıyla toplumsal reformların gerekliliğini savunmuşlar, özellikle de kadının toplum içindeki statüsünün biçimlendirilmesine öncelik vermişlerdir. Bu doğrultuda seküler bir yaşam tarzına kapı aralayacak türden yeniliklerin Osmanlı toplumuna yerleştiği görülür. O zamana kadar kapalı ve çok mütevazı bir şekilde devam eden kadın hayatının birden bire dışarıya açıldığını belirten Tanpınar (2001: 131-133), ecnebi kadınların haremdeki kadınlara piyano öğretmesini, şehirli kadınların yeni yeni giymeye başladıkları feracelerle cuma ve bayram alaylarına özel arabalarıyla gelmesini bu tür yeniliklere örnek olarak gösterir.

Meşrutiyet Dönemi'nde kadın meselesi hakkında yapılan tartışmaların özünde, geleneğin biçimlendirdiği kadın kimliğini bırakıp modern bir kadın kimliğine sahip olma düşüncesinin yer aldığı söylenebilir. İlerleme tezi üzerinden yürütülen bu tartışmalardan sonra, Osmanlı topraklarında yüzyıllardır imajını koruyan geleneksel kadın tipinin yerine Batılılaşma hareketlerinin etkisiyle modern bir kadın tipinin geçmeye başladığı görülür. Modernleşme ile beraber ortaya çıkan bu yeni kadın tipi, dönemin kurmaca metinlerinde sekülerleşme izleği etrafında ele alınıp işlenmiştir. Reşat Nuri Güntekin'in 1922 yılında yazdığı *Çalıkuşu* romanını, Müslüman-Türk toplumunda kadının geçirdiği değişimi sekülerleşme bağlamında okumak mümkündür.

Çalıkuşu romanı, kırgın bir aşk teması etrafında kurgulanmış eser olmakla birlikte, Müslüman kimliğe sahip Türk kadınının kendi varoluş mücadelesini ortaya koyar. Yazar, sunmuş olduğu Anadolu manzaraları ve çizdiği insan tipleri ile başkişi Feride'nin ontolojik varoluş sürecini desteklerken sekülerleşme sürecinde Türk toplumunun nasıl bir realite içinde bulunduğunu da gösterir. "Anadolu'nun bakımsızlığı, yoksulluğu, geriliği, halkın boş inançlara bağlılığı, eğitim ve öğretim işleri, özellikle Meşrutiyet Devri'nde iş hayatına atılan kadının karşılaştığı türlü güçlükler" (Kudret, 2009: 203), romanın başkişisi Feride'yi daha da güçlü kılmış, onun karşılaştığı sorunlarla mücadelesi romanda izleksel bir kurgu olarak ele alınmıştır. Feride, öğretmen olarak görev aldığı yerlerdeki taassubu, cehaleti, yozlaşmışlığı, yoksulluğu, ihmal edilmişliği kısacası bir toplumun geri kalmasına yol açan her türlü olumsuzluğu eğitimiyle göğüsleyebilmiş seküler bir kadının prototipidir.

Çalıkuşu romanında vurgulanan "kadın kesimindeki potansiyel" (Araz 1989: 152), yenilikçi kadın tipini destekleyen önemli bir argümandır. Roman başkişisi Feride ile ortaya çıkarılan bu potansiyel, geleneksel kadın tipinden modern kadın tipine doğru bir evrilmeye işaret ederken Müslüman bir Türk kadınının sekülerleşme mecrasına da ışık tutar. Feride'yi 'yeni bir genç kız tipi'nin temsilcisi olarak değerlendiren Emil (1990: 73-75), bu tespitiyle sekülerleşme sürecinde yeni Osmanlı toplumunun ideal kadın tipindeki potansiyele de göndermede bulunmuş olur. İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek bireysel varoluş mücadelesi veren Feride, hem Türk edebiyatında hem de Türk toplumunda 'yeni bir genç kız' imajını haklı olarak kazanmıştır. Nitekim İstanbul'da doğup Fransız kolejinden mezun olan ve sonrasında hiç bilmediği Anadolu'ya açılarak öğret-

menlik yapan, orada türlü sıkıntılara göğüs geren İstanbullu bir kız tipi ilk defa *Çalıkuşu* romanında Feride ile ele alınmıştır (Gündüz 2012: 406). Reşat Nuri Güntekin'in eğitimli, güçlü, azimli bir tip olarak kurguladığı Feride, Türk kadının modern/seküler yönüne göndermede bulunur.

Feride'nin on yıl okuduktan sonra mezun olduğu Fransız koleji Notre Dame de Sion, onun sekülerleşme yolundaki durakların ilkini oluşturur. Müslüman bir Türk kızının ecnebi okulda okumasına bağlı olarak edindiği tecrübe, romanın ilerleyen bölümünde Hacı Kalfa adlı Ermeni bir otel odacısı ile yaptığı konuşma vasıtasıyla ortaya konur. Hacı Kalfa'nın Ermeni Katolik Mektebi'ne giden kızı Hayganuş'u ufak bir imtihana çeken Feride, ona "Peygamberler Tarihi" kitabından İsa ve vaftize dair sorular yöneltir. Kızın yalan yanlış cevaplar vermesi üzerine Feride, kendi okuduğu mektepten aklında kaldığı kadarıyla onun bu yanlışlarını düzeltir ve vaftize dair malumat verir. Feride'nin Hristiyanlığa dair söylediklerini büyük bir şaşkınlıkla dinleyen Hacı Kalfa'nın söyledikleri dikkat çekicidir: "Bu ne iştir ki! Bir Müslüman muhaddarat benim dinimi papazlardan iyi biliyor. Ben, seni şöyle böyle bir hanım sandımdı, anladın mı? Meğerki sen hakikaten eli öpülecek bir ulema imişsin." (Güntekin 2010: 196). Müslüman bir kadının kendi dini dışında böylesi bir bilgiye sahip olması Feride'yi kalfanın gözünde son derece ulvi kılmıştır.

Feride'nin görev yaptığı köylerden birine gelen Fransız bir gazetecinin karısı ile Feride'nin aynı kolejden mezun iki arkadaş olması, Feride'nin yenilikçi modern kadın imajını ortaya çıkaran bir detay olarak romanda yer alır. Feride'nin arkadaşı Kristiyan, kocası Piyer'e Feride'nin asaletinden, zekâsından, güzel karakterinden bahseder ve böyle birinin Anadolu'nun bu ücra yerinde öğretmenlik yapmasına hiçbir anlam veremez. Feride'ye burada bulunma nedenini soran Kristiyan, sorusuna net bir cevap alamaz. Bu noktada Fransız gazetecinin söyledikleri önemlidir. İstanbul'da iyi bir Garp terbiyesi görmüş bir yeni genç kızlar zümresi olduğunu belirten Piyer bunların kendilerini memnuniyetsiz, boş işlerle harap eden nesilden başka bir nesle mensup insanlar olduklarını, aksiyonu boş hayale tercih ettiklerini, İstanbul'daki refah ve saadeti bırakarak kendi tercihleriyle Anadolu'yu uyandırmaya geldiklerini söyler. Bunu da güzel ve ulvi bir hareket şeklinde över. Ecnebi birinin ağzından çıkan bu sözler, yenilikçi hareketlerin, modernleşme hamlelerinin geldiği yeri göstermesi bakımından önemli olduğu gibi Türk toplumunda yerleşik Müslüman kadın algısının seküler bağlamda nasıl bir sürece girdiğini de ortaya koymaktadır.

Çalıkuşu romanı, Müslüman kimliğe sahip Türk kadınının toplumdaki yerini sekülerleşme çabaları doğrultusunda konumlandırırken özellikle bu kadının "ilerici, aydınlanmacı, çalışkan, azimli, idealist, özgürlükçü, eşitlikçi" yanlarına vurguda bulunmuştur. Yazar Güntekin'in, ancak bu vasıflar etrafında biçimlendirilecek bir kadın tipi ile aydınlık, ileri bir Türk toplumunun tesis edileceği imasında bulunduğunu söylemek mümkündür.

Dinî Mekânlar, Kişiler ve Semboller Bağlamında Sekülerleşme: *Yeşil Gece*

Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece* (1928) adlı romanında sekülerlik olgusunu ideolojik bir perspektiften ele almıştır. Dönemin yazarları tarafından genellikle Millî Mücadele'nin işlendiğini belirten Kanter (2017: 42-43), *Yeşil Gece* romanında Güntekin'in yeni ku-

rulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dayanacağı ilke ve inkılaplar üzerinde durduğuna dikkat çeker. Romanın yazıldığı 1928 yılı ile laiklik ilkesinin anayasaya girdiği yılın aynı olması, romanın "din" izleği üzerine kurgulandığına işaret eder. Konuyla alakalı olarak Kanter, 'din' gibi halkın en hassas olduğu noktada, yozlaşan ve asıl amacının çok dışına çıkan İslam dinini, bağnazlığın elinden kurtarmak amacıyla Atatürk'ün, Reşat Nuri Güntekin'e 'bana softalığı yeren bir roman yaz' demesi üzerine *Yeşil Gece* romanının ortaya çıktığını belirtir.

Yeşil Gece'de laiklik temelinde bir sekülerleşmenin ele alındığını söylemek mümkündür. Genellikle birbirine çok yakın duran bu iki kavramdan laiklik siyasi, sekülerlik toplumsal bir değişmeyi içerdiğinden her iki kavram da romanda birbirini tamamlayıcı bir şekilde işlenmiştir. Dinî nitelik taşıyan kurum ve kişilerin yozlaşması laik bir düzenin tesis edilme zaruretini ortaya koyarken bu yozlaşma, toplum olarak geride kalmışlığın boyutlarına da işaret etmektedir. Romanda mektep-medrese, muallim-müderris, talebe-softa, fesli-sarıklı, ilerici-gerici çatışması; türbelerden medet uman halkın hurafelere olan inancı ve bu inancın sömürülmesi; menfaatlere göre şekil alan din; halkın cehaletinden nemalanan siyaset izleklerinin seküler bir toplumun inşa edilme gerekliliğini meşru bir zemine taşıdığı söylenebilir.

Romanda medreseler ve softalık geleneği, romanın seküler boyutunu oluşturan asıl unsur olarak yer alır. Osmanlı tarihinde İslami ilimlerin tahsil edildiği medreselerde eğitim gören softalar, aldıkları dinî eğitimden dolayı halk nezdinde uzunca bir süre dinî bir itibara sahip olmuştur. Din ile itibar arasındaki ilişkinin toplumsal bağlamda kutsanmış bir imajı da ortaya çıkardığını belirten Subaşı (2003: 39), softaların dinsel itibar kazandıkça toplumsal alanda nüfuzlarının da arttığını söyler. Medreselerde temel eğitimin gelenek taraftarı kişilerce verildiğini belirten Berkes (2006: 204), böylece bireylerin toplumsal benliğinin gelenek yoluyla inşa edildiğine ancak Osmanlı'nın son dönemlerine doğru, ulemalar tarafından yürütülen eğitim işlerinde bozulmalar başlayınca bu kurumların da yozlaştığına dikkat çeker. Yozlaşan medreselerin zamanla eleştirilerin hedefi durumuna geldiğini söyleyen Köşeli (2012: 380), II. Meşrutiyet Dönemi'nde medreselere karşı karalama kampanyasının başlatıldığını ve Cumhuriyet Dönemi'nde de bu kampanyanın aynı hızla devam ettiğini ifade eder. Birçok roman ve hikâyeye konu olan bu eleştirilerin merkezinde, medrese kurumlarıyla birlikte din adamları da yer almıştır.

Batılılaşma ile birlikte yürütülen modernleşme çalışmaları sonucunda, ulemanın temsil ettiği medreselerdeki kültür geleneğinin ulusal nitelikten yoksun olduğunu ve ümmet geleneğine dayandığını söyleyen Berkes (2006: 204), dinî eğitimin İslam kültüründe Batılılaşma ve modernleşme hareketlerine aykırı düştüğünü hatta engel olduğunu belirtir. Bu durum *Yeşil Gece*'de Şahin Hoca ile arkadaşı Rasim'in aralarında geçen şu konuşmada yansımasını bulur:

> Bak şu yeşil türbe kandiline Rasim. Medresenin ilim ve nur dediği şey bu sisli ışığa benzer… Hep böyle mezarları, insana kasvet ve ümitsizlik veren şeyleri aydınlatır… Erişebildiği yerlerdeki eşyanın şeklini, rengini değiştirir, her şeyi korkulu vehimler ve hayaller şekline sokar… (Güntekin 2017: 69-70).

Medreseler, her ne kadar Osmanlı'nın son dönemlerinde önemini yitirmeye başlasa da halkın medreselere olan ilgisi daima canlı kalmıştır. Bunun başta gelen nedeni halkın hâlâ geleneklerine bağlı bir yaşam tarzını

devam ettirme isteğidir. *Yeşil Gece* romanında medreselerle birlikte türbelere, din ululara halk tarafından ilgi duyulması halkın bunlara kutsiyet atfetmesi ile ilgilidir. Romanda yozlaşmanın sembolü olarak işlenen kurumlar (medrese), kişiler (softalar), batıl itikatlar (türbelerden medet umma) ve bunlara bağlı bir şekilde yaşayan halk kesimi tutucu, cahil, geri kalmış olarak yansıtılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra laiklik ilkesi düzleminde sekülerleşme hareketlerinin özellikle din ve dinî inanışa bağlı gelenek sahasında hız kazanması temelde, geri kalmışlığın önüne geçebilmek ve Türk toplumunu modern Batı uygarlığı seviyesine çıkarabilmek amacına dayanmaktadır. Nitekim halkın din ve gelenek ile olan münasebetlerinin Türk toplumunun modernleşme çabalarını aksattığı düşünülmektedir.

Yeşil Gece romanının başkişisi Şahin Hoca "çağdaşlaşma sürecinde değişimin dinin gerekçe gösterilerek engellenmesi için uğraşanlara karşı sergilediği tutumla son dönem yenilikçi Osmanlı aydın tipine örnektir." (Kanter 2017: 43). Şahin Hoca, roman boyunca yeniliğin öncüsü olmuş, memleketin modernleşmesi için yapılan yeniliklere karşı duran taraflarla gizliden gizliye mücadele etmiştir. Şahin Hoca'nın tam karşısında ise ilerlemeye engel oldukları düşünülen softalar yer alır. Softaların yeniliklere karşı bir tavır sergilemesi onların "gerici" sıfatı ile ilişkilendirilmesine yol açarken muallimler de yeniliği destekleyen tavırlarından dolayı "ilerici" kimseler olarak değerlendirilmiştir.

İlk eğitimini medresede almış, koyu bir softa olarak yetişmiş olan Şahin Bey, yaptığı sorgulamalar neticesinde dine bakış açısını değiştirerek softalığı bırakmaya karar vermiştir. Onun sekülerlik yolunda ısrarla savunuculuğunu yaptığı değişimlerin ilk durağında kendisinin olması ise oldukça manidardır. Kanter (2017: 43)'in de belirttiği gibi Ali Şahin'in "kendisi olma ve idealleri uğruna savaşmayı seçme sürecinde yaşadığı değişim ve gelişim" onun sekülerleşmesine yardımcı olmuştur. Softalık yıllarında içinde yeşermeye başlayan düşüncelerin ilki, ebedîliğinden emin olduğu ahiret hayatının varlığından şüphe duymakla başlar ve sonrasında bu şüpheler ardı arkası kesilmeyecek surette devam eder ta ki softalığı bırakma kararı alıncaya kadar.

Başmuallim olarak atandığı Sarıova'daki bütün amacı, Sarıova halkını geri kalmışlıktan kurtarmak, vereceği modern eğitimle idealist nesillerin yetiştirilmesine vesile olmaktır. Din alanından modern bir alana geçiş yapan roman başkişisi "ancak ondan kopmakla" (Berkes 2006: 204) bu işi başaracağına inanmıştır. Fakat bu yol, roman başkişisi için çok sıkıntılı ve zorlu bir yoldur. Hedeflerini gerçekleştirme uğruna Şahin Bey ulemalar, softalar ve halk ile çatışmak zorunda kalır.

Yeşil Gece romanında Anadolu halkının dinî duygularını kendi menfaatleri açısından kullanmak isteyen bir zümrenin türbeler üzerinden eleştirildiği görülür. Kelami Baba türbesinin yanması ile başlayan olaylar zinciri, halkın türbelere olan bağlılığını ortaya koyarken dinin çıkar uğruna nasıl alet edildiğini de göstermiştir. Sarıova halkının üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olan Kelami Baba türbesinin yanması üzerine halk, Sarıova'nın büyük bir felakete uğrayacağı inancına kapılır ve yangının nedenini, kasabada artan dinsizlik ve ahlaksızlığa bağlar. Kelami Baba'nın gazabı olarak yorumlanan bu yangının dinsiz bir muallim tarafından çıkarıldığı haberi ise olayların iyice kızışmasına yol açar. Muhafazakâr kesimlerce yangını bir dinsize mal etmek, halkın ara sıra sönmüş gibi olan dinî duygularını tahrik

etmek için onlara bir fırsat verir. Din ve şeriat tehlikedeymiş gibi gösterilerek *Yeşil Ordu* gönüllüleri adı verilen "cahil mutaassıplara tehlike var, silah başına" (Güntekin 2017: 184) mesajı verilmeye çalışılır. Yangının dinsiz olduğu söylenen birine yüklenmesi ve bu kişinin mektepte Fransızca muallimi olması, yenilikçilerin halk nezdindeki pozisyonu açısından olumsuz bir duruma işaret eder. Bu durum, yenilik karşıtı hocalara halkı fesada sürüklemek ve yapılan yenilikleri kötülemek için uygun bir koşul sağlar. Romanda yenilikçi bir mühendis ile Şahin Hoca arasında geçen bir konuşma söz konusu durumun olası neticesini ortaya koyar: "Mesela, sen yeni mektebini müdafaa ederken karşındaki içinden: 'Ne olduğunu bilmez miyim? Nasıl 'Kelami Baba' türbesini yakar mısın?' diyecektir." (Güntekin 2017: 184). Türbe yangınının dinsiz bir muallime mal edilmesi ile -yangın gerçekte dinsiz biri tarafından değil, türbedeki değerli eşyaları çalmak amacıyla ecnebi bir antikacı ile anlaşan türbedarın oğlu tarafından çıkarılmıştır- aynı zamanda medreselere parlak bir zafer kazandırılacağına inanılmaktadır. Nitekim "Medresemize, ilmimize köhne diyorsunuz… Yeni mektep, yeni ilim haltı yiyorsunuz öyle mi?... Alın size yeni ilim okutan Hocayı… Muallim, 'Kelami Baba' türbesine kundak soktu… Yetiştireceği talebe memleketi, şeriatı ateşe verecek." (Güntekin 2017: 184) düşüncelerinin yenilik karşıtı kesimlerce kullanılacağı ihtimalleri, yenilik taraftarı kesimlerce romanda dile getirilmek istenen zorluklara gönderme niteliğindedir.

Yeşil Gece romanında basit bir türbe yangını gibi görülen bu olay, ilerlemeye engel olduğu düşünülen hurafelere karşı halkın tavrını açıkça ortaya koyduğu gibi arka planda yaşananların -hocaların halkı yenilikçilere karşı kışkırtması, medreselilerle mekteplilerin çatışması, softaların siyasi partilerin çıkarlarına göre davranması, siyasi partiler arasında beliren nifakların açığa çıkması- dinî mekânlar konusunda yapılacak inkılaplara da geçerlilik kazandırdığını söylemek mümkündür. Nitekim yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet'indeki inkılapların başlıca amacının, halkı zamana uygun ve medeni bir toplum hâline getirmek olduğunu söyleyen Mustafa Kemal, türbelerden medet ummanın, ölülerden yardım istemenin medeni bir toplum için uygun olmadığını belirtir (AYK, Kastamonu'da İkinci Konuşma). Böylelikle türbelerin, o dönemlerde izlenen devlet politikasına göre ilerleme yolunda büyük bir engel oluşturduğu düşünülmüştür.

Romanda simgesel bir değeri olan sarık, seküler bağlamda ele alınabilecek bir diğer husustur. Buna göre romanda sarık ile muhafazakârlık, fes ile yenilikçilik temsil edilmiştir. II. Mahmut zamanında Batılı tarzda kıyafetler Osmanlı'ya ilk kez girince dinî görev yapanların dışında sarık sarmak da yasaklanmıştır. Geleneksel bir şekilde devam eden sarık dâhil birçok kıyafetin yenilenmesi, toplumda ciddi bir çatışmaya yol açmıştır. Müslümanlar sarığı, peygamberlerin baş giysisini temsil eden bir değere sahip olarak görmüşler, son nefeslerini verdikleri anda sarığın kefenin bir parçası olduğuna inanmışlardır (Gentizon 1994: 88). Sarığın yerine Batı'dan alınan fesin kullanılmaya başlanması ve sadece hocaların, müftülerin ve imamların sarık kullanmasına izin verilmesi zamanla sarıklı ve fesli ayrımını ortaya çıkarmıştır. Buna göre fes, yenilikçi; sarık da gelenekçi kesimlerce sahiplenilmiş ve sembol durumuna gelmiştir.

Yeşil Gece'de yenilikçi/gelenekçi, ilerici/gerici çatışmalarının arkasında fesli/sarıklı mücadelesinin olduğu görülür. Gelenekçi kesimin temsilcilerinden olan müderris Zühtü Efendi "sarığa hürmet vecibesi" başlığıyla

yazdığı bir makalede şunları söyler: "Bayrak, devletin; sarık, dinin timsalidir. Bayrağa hürmet nasıl bir borçsa sarığa hürmet de öyle bir borçtur." (Güntekin 2017: 99). Böylesine dinî bir değere sahip olan sarık, yeniliklere karşı çıkan softalar tarafından sahiplenilirken bu tavır onları romanda "gerici" konumuna düşürmüştür. Talebelerinin sarığı atması için uğraşan Şahin Hoca ise bu tavrıyla "ilerici" bir toplumun oluşması yolunda bir adım daha atmış olacağına inanmaktadır. Böylece Cumhuriyet rejiminin başından beridir ağırlık verdiği "ilerleme" fikri, sembol değeri olan bu iki unsurun karşı karşıya getirilmesi suretiyle ortaya konmuştur.

Yeşil Gece romanını, Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan Yeni Türk devletinin dayanacağı ilke ve inkılapların yansıtıldığı bir eser olarak okumak mümkündür. Romanda medrese, türbe gibi geleneksel bir öneme sahip olan unsurlar, zamanın şartlarına uygun düşmediği ve bazı menfaatçi çevreler tarafından istismar edildiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu eleştirel tavır, modern bir toplum olabilmek için değişimin şart olduğu tezi üzerinden yapılmış, modernleşebilmek için sekülerleşmenin önemine göndermede bulunulmuştur.

Geleneksel İlimden Pozitif Bilime Doğru Sekülerleşme: *Gökyüzü*

Osmanlı'nın son dönemlerinde askerlerin hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan tıbbiye, Batı'nın aydınlanmacı düşüncelerinin Osmanlı'da yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Okulun kütüphanesinde "Fransız Devrimi'ni hazırlayan materyalist filozoflara ait çok sayıda kitapta Tanrı'nın varlığına inanmanın saçmalığını, ruhun ölmezliği inancının imkânsızlığını" (Berkes 2006: 232-233) gösteren düşünceler, burada öğrenim gören talebeleri etkilemiştir. Oysa geleneksel eğitim anlayışına sahip Osmanlı'da "kültürün önemli bir parçasını oluşturan ve hayatı bütün yönleriyle etkileyen" (Doğan 1997: 429) din, eğitim alanında da önemli rol oynamıştır. Osmanlı'nın geleneksel eğitim anlayışı, öğrencide merkezi otoriteye karşı sadakat duyguları uyandırmayı hedefleyen, dinî ve ahlaki değerleri gelenekler vasıtasıyla telkin etmeye yarayan bir içeriğe sahip olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'da modern eğitime geçilmeden önce dinî bilgilerin öğretilmesine dayalı, dünyevi ve pratik içeriğe çok az yer veren bir eğitim modelinin olduğu görülür (Somel 2015: 25-35). Ancak Osmanlı'nın Batı'dan geri kaldığının kabul edilmesi ile başlayan Batılılaşma sürecinde, Batı'daki gelişmelerin eğitime dayalı olarak gerçekleştiğinin anlaşılması üzerine Osmanlı'da eğitim alanında reformların yapılmasına karar verilmiştir. Bu reformların özünü eğitimin sadece dinî değil aynı zamanda dünyevi olması, dinî eğitim veren medreselerin yanında modern eğitim veren kurumların da bulunması oluşturmuştur. Bu anlayışın yaygınlaşması üzerine daha önceleri aynı felsefi anlayış içerisinde birleştirilen dinî ve dünyevi bilimler birbirinden farklı sahalara ayrılmıştır (Doğan 1997: 438). Böylece diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da seküler bir sürecin başladığı görülür.

Kendisi de bir tıbbiye talebesi olan *Gökyüzü* romanının başkişisi, Batılı bir akım olan pozitivizmin Osmanlı-İslam topraklarında nasıl algılandığını, bu düşüncelerden etkilenenlerin nasıl bir inanç içinde olduğunu gösteren bir tipin temsilcisi durumundadır. Kendisini dinsiz olarak tanıtan, model olarak laik Fransa'yı benimsediğini söyleyen başkişi, daima hür fikir havarisi olduğunu, ilme, köle sadakatiyle inandığını ve bağlandığını belirtir. "Gökyüzü masalları temelinden yıkılmadıkça, insanlığın kurtulmuş sayılamayacağı-

nı, istiklallerin en güç elde ediliri olan fikir istiklalinin ancak böyle kazanılacağını daima yüksek sesle söyledim." (Güntekin 2017: 33) diyen başkişi, burada gökyüzü masallarından hurafeleri, boş telakki ettiği itikatları kast etmektedir. Başkişinin karşısında durduğu aslında gelenek yoluyla oluşan inanç sistemidir. Geleneksel inanç sistemi içinde yer alan ruhaniyete dair Allah, din, ruh, cennet, cehennem gibi kavramların hepsi roman başkişisine göre insanların zihnini karıştıran, onları yıpratıcı duygular içinde kıvrandıran bir etkiye sahiptir.

Gökyüzü romanında gerek pozitif ve geleneksel bilimler ile onların arasındaki muhteva farklılığı gerekse de roman kahramanları ile onların inançları arasındaki farklılık, romandaki sekülerleşmenin de bağlamını gösterir. Özellikle roman başkişisi ile onun en yakın arkadaşlarından olan Mükerrem, sekülerleşmenin bağlamını anlama adına kurgulanmış iki tip gibi sunulur. Mükerrem, çocukluğunda kuvvetli bir din terbiyesi almış, sonradan şüphe hastalığına tutularak isyan ve gözyaşları içinde "çocukluğunun muhteşem masalı kat kat gökleri, cennet, cehennemleri, melek ve peygamberleriyle çöküp gitmiş" (Güntekin 2017: 46) bir neslin insanıdır. Mükerrem'in aslında belli bir dinî terbiyeden geçtikten sonra "devrin buhranlı ve huzursuz Osmanlı aydını" (Kanter 2017: 53)'nı temsil eden bir tipoloji sunduğunu söylemek mümkündür. Yazarın benzer vurguyu *Yeşil Gece* romanında Şahin Hoca ile yaptığı göz önünde tutulursa bunun, Kanter'in de belirttiği üzere, devrin buhranlı ve huzursuz Osmanlı aydınına gönderme niyetiyle kurgulandığı söylenebilir. Şahin Hoca da çocukluğunda dinî eğitim için medreseye gönderilmiştir. Aklı ermeye başladığında ise şüpheler, vehimler arasında varlığa dair sorgulamalarda bulunmuş ve en sonunda softalığı bırakmaya karar vermiştir. Burada, çocukluğunda din terbiyesinden geçen kişilerin ilerleyen süreçte sorgulayıcı bir kimliğe bürünmesi önemli bir detaydır. Çünkü *Yeşil Gece* romanında olduğu gibi *Gökyüzü* romanında da ilim ya da eğitim alanında sekülerleşmenin önce bu sorgulamalarla başladığı görülmektedir. Roman kahramanları varlığa, maneviyata dair sorgulamalarda bulundukça kendilerini din alanından uzaklaşmış ve pozitivizme yaklaşmış bulmaktadırlar. Ancak çocukluğunda din terbiyesi almamış olanlar, bu sürece daha kolay adapte olabilmişlerdir. *Gökyüzü* romanının başkişisi, kendisini bildiğinden beridir ate olduğunu, hemen hiç dinî terbiye görmediğini söyler. İnsanın gökyüzüyle alakasını kesmedikçe tam insan olamayacağına inanan başkişi, Mükerrem ile arasındaki farkı şöyle belirtir: "O, ahiretle dünya arasında bir nevi telsiz telgraf acentesi kurmaya kalkmış bir insan…" (Güntekin 2017: 46). Gerçekte Mükerrem de ateisttir. Hastalık olarak addettiği şüpheler sonucunda eski itikatlarına, ebedî hayat hayallerine bir daha dönemeyecek olmasına rağmen onun ispritizmaya merak sarması, roman başkişisi tarafından arkadaşının içinde senelerden beridir uyuyan bu hastalığın mistik bir şekilde uyanmasına ve tekrar devam etmesine bağlanır.

Geleneksel/dinî bir inanç sitemine sahip Osmanlı'da modernleşme ile birlikte görülmeye başlanan pozitivizm akımı öncelikle İslam dinini hedef alır. Çünkü pozitivizm "dini yadsımasıyla İslam kültürüne, bilginin maddeden kaynaklandığını savunmasıyla İslami epistemolojiye, davranışları biyolojik ve fizyolojik formüllerle açıkladığı için de İslam kültür ve epistemolojisine bağlı ahlâk normlarına aykırı" (Parla 2009: 79) bir düşünce akımı olarak görülmüştür. *Gökyüzü* romanında, kaynağını dinden alan ve gökyüzü ile temsil edilen her türlü inancın karşısına itikadını kaybetmiş, yeni kafalı ve yeryüzünü temsil eden bir insan tipi çıkarılır.

Gökyüzü romanında bu tip, başkişinin akrabası olan Sevim'dir. Sevim, romanda başkişi ile birlikte sekülerliğin temsilcisi konumundadır. Çağın şartlarına göre değişimin zaruri olduğunu düşünen Sevim, çağdışı olarak gördüğü batıl itikatları, hurafeleri eleştirel bir gözle değerlendirir. Sevim'in bu eleştirisi, davet edildikleri ispritizma seansına gelenlerin içinde bulanan bir öğretmen üzerinden şöyle aktarılır:

> Gündüz mektepte çocuklara 'biz genç cumhuriyetin genç çocukları… Karanlığı yıktık, taassubu kestik, hurafeyi astık. Bir elimizde inkılabın bayrağı, bir elimizde yeni bilgilerin meşalesi, nereye gidiyoruz, biliyor musunuz?' diye kim bilir ne edebiyatlar yapmıştır? Gündüz yeni fikre, gece meczup fizik muallimiyle elektrikçi şeyhin peşinde gökyüzüne… Hadi canım, bu kadar maskaralık olmaz!... (Güntekin 2017: 83).

Zamane bir tipin temsilcisi olan Sevim, *Gökyüzü* romanında "memleketin en ileri insanları olması lazım gelen" (Güntekin 2017: 206) kimselerin ruh çağırma, tütsü yaktırma gibi itikatlara bağlı olmalarını maskaralık olarak adlandırırken bu insanlarla memleketin iyiye gitmeyeceğini vurgular. O, bu tavrıyla geleneksel itikatlara bağlı toplumların ilerleyemeyeceğine, ilerlemenin ilimle, akılla olacağına bunun için de "gökyüzü" ile olan bağın koparılması gerektiğine göndermede bulunur. Çünkü illet olarak adlandırdığı gökyüzü Sevim'e göre "insanlığın hamurunda olan bir şey değil de ona sonradan katışan ve yayılabildiği yerlerde salgılar yapan bir yabancı maya" (Güntekin 2017: 89)'dan ibarettir.

Gökyüzü romanında, insanın varoluşsal sorunu bilimsel, akılcı ve pozitivist yaklaşımlar ile geleneksel kültürün bir parçası olan manevi itikatlar açısından mukayese edilmiş ve bu mukayese sekülerleşmeye dayalı bir epistemoloji şeklinde ortaya konmuştur.

Sonuç

Sekülerleşme, modern sanayi toplumlarında dinî inançların toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreç olarak kabul edilmektedir. Modernizm öncesinde dini referans alarak inşa edilen sistemler geleneksel bir yapı ortaya koyarken modernizmin bir sonucu olarak ortaya çıkan sekülerizm, dinî temeller doğrultusunda oluşturulan bu sisteme yeniden bir düzenleme getirmiştir. Bu yönüyle sekülerizm dinî bir terminolojiden ziyade yaşamın bütününü kapsayan genel bir içeriğe sahiptir.

Osmanlı'da XVIII. yüzyıldan itibaren uygulanmaya başlanan modernleşme çalışmaları aynı zamanda sekülerleşmenin de tarihine işaret eder. Modernleşme adı altında yapılan ve yaşamın hemen her alanında görülen bu faaliyetler, zamanla dünyevi ile ruhani alanın birbirinden ayrılmasına yol açmıştır. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile geleneksel yönetim anlayışının değiştiğini belgeleyen Osmanlı, aynı zamanda yüzünü Batı medeniyetine çevirdiğini de bildirmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı-İslam topraklarında dünyevileşmeye yönelik giderek artan faaliyetler görülmeye başlanmıştır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçte mutedil bir şekilde yürütülen sekülerleşme çalışmaları, Cumhuriyet'ten sonra kabul edilen ilke ve inkılaplar çerçevesinde daha planlı ve programlı bir biçimde yürütülmüştür. Yeni Türk devletinde seküler çalışmaların belli başlı amacı Türk toplumunu modern toplumlardan geri bıraktığı düşünülen alışkanlıklardan, inançlardan uzaklaştırmak, çağın gereklerine uygun bir değişimi toplumsal ilerleme adına zorunlu kılmak, Batı'nın pozitivist tarih anlayışı ile uyumlu bir birliktelik yaka-

layarak Batı modelinde ileri bir medeniyet seviyesine ulaşmaktır.

Tanzimat'tan beridir yürütülen modernleşme çalışmaları sonucunda ikame edilmeye çalışılan seküler yaşam tarzı, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi Türk romanlarının önemli izleklerinden birini oluşturmuştur. Modern/seküler bir toplumun inşasına katkıda bulunmak isteyen Cumhuriyet'in aydın kadroları, yapılan inkılapları ve değişimleri halka benimsetmeye çalışmışlar, geleneğin manevi değerlerini araçsallaştırarak sekülerleşme yolunda yeni bir bilincin oluşmasına hizmet etmişlerdir.

Cumhuriyet'in aydın kadrosu içinde yer alan Reşat Nuri Güntekin, romanlarında yeni Türk devletinin benimsediği ilke ve inkılapların önemine yer vermiş, Türk toplumunun modernleşmesi için yapılması gerekenlerin neler olduğuna işaret ederek sekülerleşme sürecini desteklemiştir. Yazarın *Çalıkuşu*, *Yeşil Gece* ve *Gökyüzü* romanlarında ele alınan temalar farklı olsa da bu üç romanın ortak noktası, sekülerleşmede önemli bir yere sahip olan değişim olgusuna değinmesidir. *Çalıkuşu* romanı, sekülerleşme bağlamında "yeni" bir kadın tipini okuyucuya sunarken bu yeni imajı, değişim olgusu etrafında geleneksel kadın tipinden modern kadın tipine geçiş izleği şeklinde ele alınmıştır. Osmanlı'nın en önemli eğitim kurumu olan medreselerin zamanla bozulması ve çağın gereklerine uygun bir eğitim verememesi *Yeşil Gece* romanında ortaya konurken, bu kurumların ve buradan yetişen softaların ilerlemeye engel oldukları tezi üzerinde durulmuş, sekülerleşmede eğitime öncelik vermenin önemi vurgulanmıştır. Gelişmenin, ilerlemenin, modernleşmenin Batılı bir eğitime dayalı olarak gerçekleşeceğine inanan birinin pozitivizme olan bağlılığı *Gökyüzü* romanında anlatılırken, dinî ve ahlaki pratiği olan geleneksel Osmanlı eğitimi ile modern eğitim karşı karşıya getirilmiştir. Romanda "inanç" izleği etrafında geliştirilen olaylar sonucunda sekülerleşmenin toplumsal boyutta nasıl bir etki oluşturduğu ortaya konmuştur.

Reşat Nuri Güntekin, eleştirel gerçekçilik anlayışına uygun olarak yazdığı romanlarında Türk toplumunun resmini çizmeye çalışmış, bu resmi oluşturan her bir parça, yazarın asıl büyük resmini tamamlaması için birer vasıta olmuştur. Bu asıl büyük resim ise modern, ileri, gelişmiş ve bütün bunların toplamından doğan seküler bir ulus devletinin resmidir. Reşat Nuri Güntekin, kaleme aldığı romanlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sekülerleşme sürecini desteklemiştir.

Notlar

[1] Robert Owen, çağdaş sosyalizm düşünürü ve aktivistidir. Emek gücünün sömürülmesiyle büyüyen dev sermayeleri, kapitalist üretim düzenini sorgulamış, sömürülen işçilerin haklarını savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rona Aybay (2012). *Robert Owen Sosyalizmin Öncülerinden*. Alfa.

[2] *Chartist Hareket* adını, 1838-1850 arasında, İngiltere'de işçi sınıfının seçim sisteminin demokratikleştirilmesine yönelik taleplerini, İngiliz Parlamentosuna sunduğu *Halkın Bildirgesi* (Peoples Chareter)'nden alır. Bu bildirge ile işçiler ilk defa oy ve seçilme hakkı başta olmak üzere siyasi taleplerde bulunmuş, politik reformlar için mücadele vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Gürsoy (2013). *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*. İletişim.

Kaynakça

Ahmedi, Ekber Şah (2018), "Sekülerleşme: Soykütüksel Bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 57-70.

Akgül, Mehmet (1999), "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Anlayışında Yaşanan Kırılma", *Makâlât Dergisi*, S.1, s. 59-69.

Altıntaş, Ramazan (2008), "Batılılaşmış Bir Doğulu: Kılıçzade Hakkı ve Projesi", *Eskiyeni Dergisi*, S.8, s. 93-102.

Araz, Nezihe (1989), "Sigaramın Dumanı", *Argos Dergisi*, S.16, s. 151-152.

Berkes, Niyazi (2006), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Cox, Harvey (1966), *The Secular City: Secularization and Urbanization in the Theological Perspective,* Macmillan Publishing.

Çıkla, Selçuk (2007), "Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılap Kanonu", *Muhafazakâr Düşünce,* S.13-14, s. 47-68.

Devellioğlu, Ferit (1999), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay.

Doğan, Recai (1997), "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), s. 407-442.

Emil, Birol (1990), "Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), s. 73-83.

Gentizon, Paul (1994), *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, İstanbul: Bilgi Yay.

Giddens, Anthony (1994), *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı Yay.

Giddens, Anthony (2012), *Sosyoloji*, İstanbul: Kırmızı Yay.

Gündüz, Osman (2012), "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı", R. Korkmaz (Ed.), *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, (ss. 399-544), Ankara: Grafiker Yay.

Güntekin, Reşat Nuri (2010), *Çalıkuşu*, İstanbul: İnkılap Yay.

Güntekin, Reşat Nuri (2017), *Yeşil Gece*, İstanbul: İnkılap Yay.

Güntekin, Reşat Nuri (2017), *Göyüzü*, İstanbul: İnkılap Yay.

Hocaoğlu, Durmuş (1994), "Sekülarizm, Laisizm ve Türk Laisizmi", *Türkiye Günlüğü*. S.29, s. 35-76.

Kanter, M. Fatih (2017), *Madalyonun Öteki Yüzü: Reşat Nuri Güntekin*, Ankara: Edebiyat Ortamı Yay.

Kanter, M. Fatih (2019), *Bir Kültür Romancısı Reşat Nuri Güntekin*, İstanbul: Kesit Yay.

Koçakoğlu, Bedia & Öztinar, Gülbahar (2017), "İnkılapçı Kanonun İzinde Gerçek Hikâyeye Doğru: Dikmen Yıldızı Okumaları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD),* S.38, s. 33-58.

Korkmaz, Nurseli Gamze (2018), Erken Cumhuriyet Dönemi Roman Figürlerinde Seküler-Kutsal İkilemi (1920-1950), Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, DT.

Köşeli, Yusuf (2013), "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı ve Sinemasında Medrese/Molla imajı", F. Gedikli (Ed.), *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, (ss. 355-384), Muş Alpaslan Üniversitesi, M.Ş.Ü. Yay.

Kudret, Cevdet (2009), *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II*, İstanbul: İnkılap Yay.

Manner, August (1886), *Tulu-English Dictionary*, Mangalore.

Marshall, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yay.

Mert, Nuray (2009), "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu", T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Kemalizm*, (ss. 197-209), C.2, İstanbul: İletişim Yay.

Parla, Jale (2009), *Babalar ve Oğullar/Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul:İletişim Yay.

Shils, Edward (2003), "Gelenek". *Doğu Batı,* 7(25), s. 101-131.

Shook, John (2010), "Secularity and Secularism Explained", Center For Inquiry.

Somel, S. Akşin (2015), *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi* (1839-1908), İstanbul: İletişim Yay.

Subaşı, Necdet (2003), *Öteki Türkiye'de Din ve Modernleşme*, İstanbul: Vadi Yay.

Tanpınar, A. Hamdi (2001), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Toker, Nilgün & Tekin, Serdar (2007), "Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri/'Kamusuz Cumhuriyet'ten 'Kamusuz Demokrasi'ye", T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Modernleşme ve Batıcılık*, (ss. 82-106), C.3, İstanbul: İletişim Yay.

Ülken, H. Ziya (1992), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay.

Vural, Mehmet (2003), "Gelenek ve Dinlerin Aşkın Birliği", *Doğu Batı Dergisi*, 7(25), s. 161-175.

Waterhouse, S. Eric (1920), "Secularism", J. Hastings (Ed.), *Encyclopedia Of Religion and Ethics* içinde (ss. 347-350), Vol-XI, Edinburgh.

https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/kastamonuda-ikinci-konusma Erişim: 07.07.2021).